

УДК 371.88 (477.87)

ОБГРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ЛІТЕРАТУРНОГО КРАЄЗНАВСТВА ДЛЯ 5 КЛАСУ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАКАРПАТТЯ

Марфинець Надія Василівна
м.Ужгород

У статті відповідно до розробленої концепції обґрунтовано структуру літературного краєзнавства, конкретизовано компоненти. Відображено основні принципи формування змістового блоку регіонального компонента. Доведено, що літературно-краєзнавчий зміст ґрунтується на аксіологічних засадах. Подано авторську програму з літератури рідного краю для учнів 5 класу. Акцентовано увагу на питанні створення комплексу методичного забезпечення уроків літератури рідного краю для загальноосвітніх шкіл Закарпаття.

Ключові слова: літературне краєзнавство, змістовий блок регіонального компонента, авторська програма з літератури рідного краю.

Позитивною прикметою сьогодення є підвищення інтересу учнів, учителів, громадськості до краєзнавства, особливо літературного. Це пояснюється утвердженням України на світовому обширі, орієнтацією на входження до кола цивілізованих країн, необхідністю репрезентувати свої національні культурні надбання, у тому числі й у регіональних масштабах. Бо культура – найкоротший шлях до взаєморозуміння між людьми. Знання ж про рідний край – його найвидатніших діячів є не тільки показником освіченості та інтелігентності сучасної людини, але і свідченням високої духовно-моральної культури та стимулом для творчої праці для подальшого поступу. Саме тому є важливим звернення до одвічних цінностей, вивчення витоків і першоджерел багатовікової історії та мудрості рідного народу. У зв'язку з означеним виникає необхідність на основі історико-педагогічної ретроспективи обґрунтувати літературно-краєзнавчий зміст для загальноосвітніх шкіл Закарпаття з позицій сучасних соціокультурних процесів.

Аналіз проведеного дослідження дозволяє констатувати, що за останні роки зроблено значні успіхи в програмованні з літературного краєзнавства. Укладені наступні навчальні програми для загальноосвітніх шкіл області: Програма з народознавства для шкіл Закарпаття (1991) [6], Програма з літературного краєзнавства для шкіл Закарпаття 10-11 класи (1992) [7], Орієнтовна програма та методичні рекомендації з літератури рідного краю для 1(5)-5(9) класів гімназій, ліцеїв і загальноосвітніх шкіл Закарпаття (1997) [3], Програма з літератури рідного краю для загальноосвітніх шкіл Закарпаття (2007) [2]. Втім, на сьогодні немає повної узгодженості між програмами і посібниками, що забезпечують літературно-краєзнавчу освіту. Дедалі відчутнішою є потреба в узагальненні й систематизації напрацьованого авторами різних програм матеріалу та виробленні єдиних чітких концептуальних підходів щодо формування літературно-краєзнавчого матеріалу.

Отже, мета статті полягає в обґрунтуванні змісту літературного краєзнавства для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів Закарпаття.

Дослідження історико-культурних аспектів розвитку літературного краєзнавства у шкільництві краю, аналіз навчальних програм [4], підручників [5] уможливили розробити змістовий блок регіонального компонента на основі ряду принципів та ідей:

Принцип гуманізації. Його сутність полягає у визнанні пріоритетності й унікальності кожної особистості, забезпеченні максимально сприятливих умов для виявлення і розвитку задатків і здібностей на основі материнської мови, звичаїв, традицій, культури рідного краю.

Принцип націоналізації передбачає включення в зміст програм, підручників, посібників матеріалу, який відображає вірування, моральний ідеал попередніх поколінь, втілений у кращих зразках регіональної літератури творів різних за жанром.

Принцип виховуючого характеру літературного краєзнавства сприяє моральному та естетичному вихованню, а також вихованню національно свідомого громадянина, який усвідомлює необхідність дбайливого ставлення до мистецько-культурних надбань

рідного краю як частки світової духовної культури.

Принцип науковості вимагає такого змісту навчання, при якому знання, факти, положення і закони, що вивчаються, науково правильні, відповідають сучасному рівню розвитку літературно-краєзнавчої науки.

Принцип систематичності й послідовності передбачає системність як у роботі вчителя, так і учня, тобто планомірний порядок навчання, при якому кожен етап спільної діяльності вчителя і учнів ґрунтується на попередніх етапах і відкриває шлях до дальшого просування вперед з метою засвоєння певної системи знань.

Принцип самостійності, активності та дослідницької діяльності. В його основі – озброєння учнів умінями застосовувати набуті знання та вироблення вмінь самостійно здобувати нові знання з літератури рідного краю.

Принцип доступності на уроках літератури рідного краю відображає необхідність врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів при ускладненні змісту і поступовому розширенні обсягу літературно-краєзнавчого матеріалу.

Принцип позитивної мотивації й сприятливий емоційний клімат дозволить стимулювати внутрішні мотиви навчання учнів: інтереси, потреби, прагнення до пізнання у художній формі навколишнього середовища, захопленість процесом і результатом літературно-краєзнавчої діяльності.

Принцип органічного зв'язку класної і позакласної роботи. Саме різні форми позакласних заходів мають значний вплив на мотиваційну, пізнавальну, емоційно-вольову сфери як молодших школярів, так і дітей середнього шкільного віку.

Принцип міжпредметних зв'язків. Цей принцип забезпечить вивчення регіонального компонента у взаємозв'язках із світовою літературою, музикою, історією, образотворчим мистецтвом, архітектурою.

Принцип історизму під час літературно-краєзнавчої діяльності передбачає розуміння і осмислення творів регіонального письменства на історичному тлі.

Принцип культуродоцільності (єдність усіх досягнень культури) реалізується на уроках літератури рідного краю за допомогою ознайомлення учнів із здобутками регіонального письменства у нерозривному зв'язку із різними видами мистецтв, релігією, самобутніми традиціями і звичаями рідного краю.

Важливим фактором, який впливає на формування літературно-краєзнавчого змісту, є аксіологічний аспект. Це означає, що змістовий компонент складається із аксіологічного ядра, яке включає кілька тематичних напрямів: громадянсько-патріотичний, духовно-ціннісний, фольклорно-народознавчий, історико-культурний.

Громадянсько-патріотичний компонент у структурі змісту літературного краєзнавства сприяє вихованню любові, гордості за "малу батьківщину", вміння цінувати і примножувати красу рідної природи, насолоджуватися мальовничими краєвидами; патріотичної свідомості, почуттів і переконань, вироблення високого ідеалу служіння народові рідного краю; плеканню глибокого розуміння громадянського обов'язку, відданості рідному краю, жертвовного служіння, готовності у будь-який час стати на захист отчої землі; розвитку духовної сфери особистості, моральних переконань, розуміння прекрасного.

Включення історико-культурної складової у зміст шкільного літературного краєзнавства створює умови для розуміння і безпосереднього відчуття учнями конкретної історичної епохи, особливостей життя і побуту минулих століть, сприяє осмисленню історичної інформації на основі насиченого конкретного літературно-краєзнавчого матеріалу, дає можливість учням оцінювати минуле рідного краю і прогнозувати майбутнє.

Фольклорно-народознавчий компонент як органічна складова

структурної будови літературного краєзнавства сприяє осягненню художньої етнонаціональної літературної творчості, у якій відображено життя, давні вірування, відбиток, світу, думок, уявлень, почуттів, переживань, поетична фантазія, закодована символіка, архетипи, несвідомі образи народу рідного краю; комплексному засвоєнню системи знань про народ рідного краю, його етнонаціональний характер, світогляд, спосіб життя.

Основою морально-ціннісного компоненту є духовні цінності і християнська мораль, які відіграють значну роль у збереженні духовного світу людини та її національно-етнічної ідентичності.

Цей компонент акумулює в собі моральний досвід народу рідного краю, нагромаджений в процесі його багатомістової історії. Сюди включено художні твори, які у яскравій формі відображають духовні, моральні, релігійні цінності народу рідного краю.

Вивчення літератури рідного краю у 5-х класах загальноосвітніх навчальних закладів Закарпатської області з українською мовою навчання у відповідності до обґрунтованих нами у дисертаційному дослідженні положень пропонується здійснювати за авторською програмою (текст якої подається нижче).

Авторська програма з літератури рідного краю для учнів 5 класу

Пояснювальна записка

В умовах глобалізації суспільного розвитку, в період значних змін і перетворень, що зазнає система загальної середньої освіти у зв'язку із входженням України до Європейського співтовариства особливо актуальним постає питання збереження національної культури, національної пам'яті, національної самоідентифікації. Важлива роль відводиться літературі рідного краю, яка засобами мистецтва слова допомагає формувати духовний світ особистості, розвивати творчі здібності, інтелект, а також сприяє вихованню національно-патріотичних почуттів, осмисленню історико-культурних традицій рідного краю.

Літературне краєзнавство відповідно Державного стандарту базової і повної загальної освіти (2011) [1] реалізується через змістові лінії: *емоційно-ціннісну*, яка забезпечить розкриття гуманістичного потенціалу та естетичної цінності творів літератури рідного краю, формуванню світогляду учнів, їх національної свідомості, моралі, громадянської позиції; *культурологічну*, яка сприятиме усвідомленню літератури рідного краю як складової частини духовної культури українського народу, тобто розкриття творів регіональної культури у широкому культурному контексті, висвітлення зв'язків літератури з міфологією, фольклором, філософією, звичаями, віруваннями народу рідного краю; *компаративну*, яка забезпечить порівняння творів літератури рідного краю, їх компонентів (тем, мотивів, образів, проблематики, мовно-художніх засобів та ін.), явищ і фактів із творами, що належать до різних літератур.

Курс літератури рідного краю для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів Закарпаття цілеспрямовано структурований за такими загальними тематичними блоками: "Чарівний світ фантазії, мудрості", "Історичні оповіді про минуле рідного краю", "Краса отчої землі", "Я і світ". До кожного з них підібрані кращі фольклорні і художні твори письменників Закарпаття, які за своїм змістом дають можливість максимально репрезентувати ту чи іншу тему, допоможуть збагачувати внутрішній світ дитини, позитивно впливати на її свідомість і підсвідомість, спрямовувати морально-етичний потенціал, сприяти національному самоусвідомленню і стійкому відчуттю приналежності до рідного краю.

Добір художніх творів для текстуального вивчення здійснювався з урахуванням принципів: високої естетичної вартості, виховної спрямованості, жанрово-тематичного розмаїття, врахування інтелектуального розвитку дітей 11-річного віку, особливостей зовнішньої і внутрішньої мотивації навчання, осучаснення змістового матеріалу.

У програмі виділено твори для текстуального вивчення та додаткового читання. З метою задоволення індивідуальних уподобань учнів та вчителів одні письменницькі постаті можна обирати для глибшого вивчення, інших - опрацювати оглядово, а деяких - замінити іншими персоналіями. Вчитель на власний розсуд може доповнювати певну тему чи розділ, вводити до вивчення нові твори письменників рідного краю.

Зміст літературного краєзнавства за програмою передбачено реалізувати:

- 1) на уроках української літератури, на яких вчитель доповнює навчальну тему відповідним літературно-краєзнавчим матеріалом, близьким за естетичною і морально-етичною функцією;
- 2) на уроках літератури рідного краю, на які чинною програмою із української літератури виділено 4 години. Ще 4 години словесник може використати із резервного часу.

5 клас

ЧАРІВНИЙ СВІТ ФАНТАЗІЇ, МУДРОСТІ

Оглядова розповідь про розвиток казки на Закарпатті. Багатство і тематичне різноманіття казок (казки про тварин, героїко-фантастичні, соціально-побутові). Поглиблене вивчення жанру казки.

Світ казки

Казкар Андрій Калин

Творча біографія казкаря. "Казка про майстра Іванка", "Дев'яносто дев'ять братів і сотив ружа", "Іван – коровин син". Поняття літературної казки.

Казкар Василь Королович

Розповідь про казкаря. "Три золоті слова", "Шовкова держава", "На Чорну полонину". Оспівування мужності, сміливості, чесності у боротьбі за своє щастя.

Прислів'я, приказки та загадки

Краса і мудрість прислів'їв та приказок. Багатство і різноманітність, художні особливості. Значення в духовному вихованні людини. Збирачі малих фольклорних жанрів на Закарпатті. Загадка як вид усної народної творчості. Віршовані загадки В.Ладижця, С.Жупанина.

Для додаткового читання: "Хліб і золото", "Замозолена копійка", "Мавпа і її діти", "Як ластівка носила дітей через море"; казки у записах Михайла Галиці - "Володар Дикого лісу", "Про Фармудзь Івана"; Андрія Калина - "Про опришка Шугая", "Залізний вовк"; Петра Лінтура - "Два персні", "Три поради", "Як простий хлопець з Ореховиці став царем"; Володимира Гнатюка - "Гонимарник і його віщий слуга", "Про царя Ворона і його вояків: Голода, Мороза, Студинь, Теплоу"; Івана Хланті - "Правда і кривда", "Золота пшениця", "Добра наука".

ІСТОРИЧНІ ОПОВІДІ ПРО МИНУЛЕ РІДНОГО КРАЮ

Замки Закарпаття у легендах, переказах, літературних обробках. "Про наші замки", "Народний переказ про Хустський замок", "Замкова гора в Мукачеві", "Легенда про колодязь", "Чому в кожному замку є колодязь".

Князь Лаборець

"Переказ про князя Лаборця". Марійка Підгірянка - "Князь Лаборець". Мудрість, сміливість, вірність князя Лаборця, любов до своєї землі.

Федір Корятович

Василь Пачовський - "Про князя Корятовича і жовтого змія Веремія". Поетична оповідь про минуле рідного краю. Казкові та фантастичні елементи у легенді.

Легенда про Тису

"Походження Тиси" (за мадярським народним переказом). "Синевирське озеро". Поглиблене поняття про легенду, переказ.

Для додаткового читання: "Ужгородський замок", "Замок у Невицькім", "Загибель Боржавського замка", "Ясіня", "Калини", "Іза", "Колочава", "Лисичево", "Голубине", "Про Велику Копаню", "Берегово".

КРАСА РІДНОЇ ЗЕМЛІ

В.Гренджа-Донський

Основні відомості про письменника. Казковий світ природи у поезіях митця: "Верховино-мати"... "Моя пісня", "Люби свій рідний край", "Люби рідну мову".

Ю.Боршош-Кум'ятський

Основні відомості про поета. "Гір зелених я дитина", "Гей, не є на світі краще", "Люблю тебе, рідний краю". Вираження життєрадісності, патріотичних почуттів засобами художнього слова. Майстерне відтворення краси природи в поезіях у прозі "У Карпатах світає", "Гори мої Карпатські", "Боржава".

Маруся Тисянська

Розповідь про народну поетесу. Картини природи у поезіях Марусі Тисянської: "Гори рідні", "Нема в мене...", "Вечір у горах".

Зореслав

Коротко про письменника. Висловлення поетичною мовою любові до рідного краю в поезіях "Присяга", "Весна", "В полонині".

Марійка Підгірянка

Цікава сторінка з життя поетеси і народної вчительки. "Зелена Верховина", "Присяга", "А як була полонина", "Моя земелько, ти ріднесенька", "Олександру Духновичу". Настрої і почуття, висловлені в поезіях (любов до рідної землі, висока духовність, відданість своєму народові). Художні описи природи яв вияв патріотичних почуттів автора. Патріотичні мотиви п'єси "В чужому пір'ю". Особливості драматичного твору.

Степан Жупанин

Коротко про письменника. "Стежинка-верховинка", "Мелодії природи", "Осінь пожежа", "Криниця". Художні описи природи як вияв патріотичних почуттів автора.

Петро Скунець

Слово вчителя про поета. "Полонинська ватра", "Пролісковий ліс", "Верховинська ідилія". Висловлення поетичною мовою любові до рідної землі. Захоплення красою рідного краю. Щирість, оптимізм, метафористичність поезій.

Христина Керита

Коротко про поетесу. Вияв любові до рідного краю у поезіях "Краю мій, зелений, величавий", "Стоять дуби такі сакраментальні". Поглиблення відомостей про художні особливості ліричних творів.

Для додаткового читання: Миколая Божук - "До вітру", В.Вовчок - "Вівчарики, я не забув про вас", Ф.Потушняк - "Під снігами поле спить", Ю.Гойда - "Полонина", В.Фединишинець - "Спробуй перемалювати".

Я І СВІТ

Олександр Духнович.

Основні відомості про письменника. Патріотичні мотиви творів "Я Русин був...", "Лебедина пісня". Ідея кровного зв'язку з рідною землею. Мудрість, втілена у афоризмах.

Володимир Бірчак.

Цікавий епізод із життя письменника. "На моїй голові корона". Проблема морального вибору особистості. Розгорнута метафора про духовне наповнення людини. Духовне багатство - найбільший скарб у житті.

Лука Дем'ян

Коротко про письменника. "Музикант". Віра людини у себе, у свої сили. Авторська симпатія до талановитого хлопчика Ферка. Значення мистецтва у житті людини.

Іван Чендей

Коротка розповідь про письменника. "Льодові квіти". Образ Миколки. Сон хлопчика як умовний літературний прийом. Морально-етичні та соціально-побутові проблеми оповідання.

Юрій Станинець

Коротко про письменника. "Нова шапка". Морально-етичні уроки доброти, чуйності, поваги, любові до батьків.

Петро Ходанич

Коротко про письменника. "Бобик". Людина і природа, добро і зло, відповідальність за приручених тварин.

Для додаткового читання: В.Гренджа-Донський - "Зів'ялий цвіт"; Ю. Керекеш - "Гудзики"; І.Чендей - "Альонка"; М.Томчаній - "Знайлена лялька"

Таким чином, авторська програма з літератури рідного краю для 5 класу загальноосвітніх шкіл Закарпаття сформована відповідно чітких концептуальних підходів. Змістовий компонент, поєднуючи в собі фольклорно-народознавчий, громадянсько-патріотичний, історико-культурний, морально-ціннісний та літературознавчий аспекти, є складним динамічним процесом

внутрішньої системи компонентів, що здійснює пізнавальні, виховні й естетичні функції у формуванні підростаючого покоління.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із створенням комплексу необхідного методичного забезпечення уроків літератури рідного краю для 5 класу загальноосвітніх шкіл Закарпаття.

Література та джерела

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. - Режим доступу: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p>>. - Загол.з екр. - Мова укр.
2. Децик Г.Д. Програма з літератури рідного краю для загальноосвітніх шкіл Закарпаття / Г.Д.Децик, Н.Й.Ребрик. - Ужгород: Гражда, 2007. - 28 с.
3. Жупанин С.Орієнтовна програма та методичні рекомендації з літератури рідного краю для 1(5) - 5(9) класів гімназій, ліцеїв і загальноосвітніх шкіл

- Закарпаття / Степан Жупанин // Карпатський край. – 1997. – № 1-5 (річник 7). – С.86-96
4. Марфинець Н.В. Аналіз навчальних програм з літературного краєзнавства / Н.В.Марфинець //Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2012. – Вип. 24. – С.94-98
  5. Марфинець Н.В. Аналіз підручників з літературного краєзнавства / Н.В.Марфинець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2011. – Вип.23. – С. 86-90
  6. Сенько І.М. Програма з народознавства для шкіл Закарпаття (1-11 класи) / Іван Михайлович Сенько // Новини Закарпаття. – 1991. – 14 травня. – С.4-26
  7. Хланта І.В. Програма з літературного краєзнавства для шкіл Закарпаття (10-11 класи) / Іван Васильович Хланта. – Ужгород: Патент, 1992. – 52 с.

В статье в соответствии с разработанной концепцией обоснована структура литературного краеведения, конкретизированы компоненты. Отражены основные принципы формирования содержательного блока регионального компонента. Доказано, что литературно-краеведческое содержание основывается на аксиологических принципах. Представлена авторская программа по литературе родного края для учащихся 5 класса. Акцентировано внимание на вопросе создания комплекса методического обеспечения уроков литературы родного края для общеобразовательных школ Закарпатья.

Ключевые слова: литературное краеведение, содержательный блок регионального компонента, авторская программа по литературе родного края.

The author of the article according to the developed concepts has grounded the structure of literary ethnography, has specified its components. The basic principles of the semantic component of the regional block have been disclosed. It has been proved that the literary content and local history is based on axiological basis. The author programme from the literary local studies for the students of 5th grade has been provided. Much attention has been focused on the issues of creation of complex methodological provision for the lessons.

Key words: literary studies, semantic block, regional component, author programme on the literature of native land.